

Sobotka, Jaromír

Časová analýza

In: Sobotka, Jaromír. *Génius, mučedník, prorok : mýtus Karla Marxe v sociálně demokratickém prostředí Předlitavska*. Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2023, pp. 87-102

ISBN 978-80-280-0371-5; ISBN 978-80-280-0372-2 (online ; pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.79591>

Access Date: 28. 06. 2024

Version: 20240219

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

6 ČASOVÁ ANALÝZA

6.1 Kvantitativní vývoj v čase

Kvantitativní analýza vývoje Marxova kultu v čase předpokládá srovnání počtu článků tematizujících Marxovu osobnost či dílo v jednotlivých sledovaných letech. Pro potřebu této metody bylo zvoleno pět socialistických periodik, konkrétně noviny *Arbeiterzeitung*, *Arbeiterwille*, *Rovnost*, *Naprzód* a *Hlas lidu*. Takto zvolené portfolio pramenů umožňuje zachytit daný jev na několika různých úrovních sociálně demokratické hierarchie od té celostranické, zastupované Adlerovým *Arbeiterzeitung*, přes zemskou v případě *Arbeiterwille*, *Rovnosti* a *Naprzód* až po lokální demonstrovanou na příkladu prostějovského *Hlasu lidu*. Zvolené noviny také podchycují všechny tři zkoumané stranické organizace – německou, českou a polskou. Při selekci periodik bylo nutné přihlídnout též k časovému období, v němž vycházela, socialistických novin vydávaných po celou dobu mezi lety 1889–1910 totiž mnoho nebylo. Pro polské prostředí takové dokonce ani neexistovaly, zvolené noviny *Naprzód* tak vycházely až od roku 1892 (kdy také strana oficiálně vznikla). Další problém při analýze periodik pak představuje dostupnost pramenů. Ne vždy se totiž zmíněné noviny zachovaly kompletně a v mnohých ročnících chybí i několik čísel. V případě štýrské *Arbeiterwille* se nedochovaly dokonce celé dva ročníky. I přes tyto obtíže má statistická metoda význam. Alespoň v omezené míře (a s výhradou k výše uvedeným skutečnostem) totiž umožňuje odhalit trendy s Marxovým mýtem spojené, především pak jeho předpokládanou návaznost na jednotlivá výročí a jeho případné zatlačení do pozadí spojené s upřednostněním jiné agendy.

Sestavení statistiky předpokládá jasnou definici započítávaných jevů. V tomto konkrétním případě půjde o texty, které jsou buď zcela věnovány Marxovi, před-

stavují určitý úsek jeho života, zabývají se jeho působením v socialistickém hnutí 19. století, rozebírají jeho soukromý život a chod jeho domácnosti, nebo které relevantně tematizují a interpretují jeho dílo, či z něj alespoň rozsáhleji citují. Do statistiky se také počítají články, které nejsou přímo věnovány Marxovi, nicméně splňují některý z výše uvedených požadavků. Jde v první řadě o texty věnované Marxovým spolupracovníkům jako Friedrichu Engelsovi či Wilhelmu Liebknechtovi nebo takové, které srovnávají jeho dílo s jinými sociálně demokratickými osobnostmi, například Ferdinandem Lassallem. Dále sem patří také texty shrnující dějiny sociální demokracie, které Marxe představují jako součást a jeden z pilířů současné stranické ideologie, a také záznamy ze stranických sjezdů zachycující diskuze s Marxem spojené. Na závěr je sem potřeba zařadit také polemiky s protivníky a kritiky marxismu, které se na dílo či osobnost Marxe odvolávají a využívají jej při argumentaci. Oproti tomu statistika nezahrnuje krátké zmínky či reference typu „již Marx říkal“ či „už Marx si všimnul“, které již dále s touto osobností a jejím dílem nepracují, ani kratičké z kontextu vytržené citáty jako známé „*Proletáři všech zemí, spojte se!*“ Do statistiky se také nezapočítávají reklamy propagující Marxovy práce, aniž by je hlouběji rozebíraly, a samozřejmě ani reklamy na předměty s Marxovými vyobrazeními.

Na úvod je třeba ještě stručně představit profil jednotlivých zvolených periodik. Nejvýznamnější z nich, noviny *Arbeiterzeitung*, vycházely od roku 1889, navazovaly tak na starší vídeňský list *Gleichheit* a od počátku představovaly nejrozšířenější sociálně demokratické periodikum v Předlitavsku. Jakožto centrální orgán strany se zabývaly širokým portfoliem témat a měly významný vliv na ostatní, marginálnější socialistické tiskoviny. V průběhu let vzrůstala jak periodicitu, tak náklad novin. Zatímco v roce 1890 vycházel *Arbeiterzeitung* jednou týdně v nákladu 9 000 exemplářů, v roce 1900 se již jednalo o deník vycházející v nákladu 24 000 kusů, v roce 1914 pak náklad vzrostl až na 54 000 exemplářů denně. Hlavními tahouny novin byl sám předseda strany Victor Adler, který do nich pravidelně přispíval a kontroloval jejich ideové směřování, a především šéfredaktor Friedrich Austerlitz stojící v čele redakce úctyhodných 35 let.¹ Významnou roli v novinách hrál od roku 1895 také Adlerův přítel a blízký spolupracovník Karl Leuthner. Noviny tak mohly spoléhat na určitou ideologickou integritu táhnoucí se po délce celého sledovaného období.

Brněnská *Rovnost* představovala periodikum zemského rozsahu. Tomu také odpovídala výrazně omezenější množina témat, jimiž se noviny zabývaly. Také vliv *Rovnosti* byl s *Arbeiterzeitung* zcela nesrovnatelný, brněnské noviny vycházely v roce 1890 jednou za dva týdny v nákladu 300 exemplářů, v roce 1900 pak *Rovnost* vycházela obden a na konci sledovaného období pak denně v celkovém

1 PAUPIÉ, Kurt. *Handbuch der österreichischen Pressegeschichte 1848–1959*. Band 1. Wien: W. Braumüller, 1960, s. 88.

nákladu až 7 400 výtisků. Situace v redakci byla výrazně proměnlivější. V prosinci 1890 převzal do srpna 1894 pozici šéfredaktora levicový, ale výrazně pragmaticky orientovaný Josef Hybeš. Po něm ve vedení redakce stanul všestranně nadaný Josef Krapka, který zde měl hlavní slovo až do 19. 8. 1897, kdy jej na dva měsíce opět předal Hybešovi. Již v listopadu se ale šéfredaktorem *Rovnosti* stal pravicověji orientovaný Karel Žalobný a v lednu budoucí představitel „národní opozice“ ve straně, Gustav Habrman. Teprve v lednu 1900 převzal vedení redakce opět Josef Hybeš, který jej o čtyři roky později, 25. 5. 1904, předal spíše napravo orientovanému Vlastimilu Tusarovi, který *Rovnost* vedl až do konce sledovaného období.² Právě skutečnost, že v období let 1897–1900 a 1904–1910 kontrolovali redakci periodika relativně pravicověji ladění sociální demokraté, zatímco zbytek času zde vládl „maršál chudých“ Josef Hybeš, může vést k určité rozkolísanosti periodika a může se na výsledku kvantitativního výzkumu výrazně podepsat.

Na úrovni periodika zemské působnosti se nacházely také německojazyčné noviny *Arbeiterwille*. Ty začaly vycházet od léta 1890 ve Štýrském Hradci v reakci na poptávku sociální demokracie po založení zemského periodika ve Štýrsku. Počátky novin byly velmi skromné. Redakce se potýkala s nedostatkem finančních prostředků i policejní šikanou, a proto se periodikum často omezovalo pouze na obecnější glosy a komentáře namísto sledování aktuálního dění a větší politické profilace. Mezi lety 1890 a 1894 vycházela *Arbeiterwille* jednou za dva týdny v nákladu kolem 2 000 výtisků, po roce 1894 pak jako týdeník a od roku 1900 jako deník nejprve v nákladu 4 500 exemplářů (původní plán byl 5 000, ale číslo muselo být sníženo pro nízkou poptávku mezi čtenáři), v pozdějších letech však až téměř 20 000 exemplářů.³ Prvních sedm let stál v čele redakce novin radikální socialista Johann Resel,⁴ který se pro své aktivity často dostával do konfliktu se zákonem. Jeho několikeré uvěznění se pak negativně podepsalo na už tak ne zcela hladkém fungování redakce.⁵ Po Reslově zvolení do Říšské rady v roce 1897 převzal pozici šéfredaktora lékař Michael Schacherl, který se na chodu redakce již delší dobu podílel. O deset let později jej pak ve funkci nahradil Josef Jodlbauer, který rovněž patřil spíše k radikálněji laděným levicovým socialistům.⁶ U štýrského periodika tak lze na rozdíl od brněnské *Rovnosti* předpokládat velmi silnou ideovou kontinuitu a nelze očekávat větší změny či výkyvy ve směřování prezentovaného obsahu.

2 *100 let literatury v Rovnosti*. Brno: Rovnost, 1985. Bibliografie a prameny k vývoji Moravy, s. 7.

3 KLEINSCHUSTER, Friedrich. *Zur Geschichte der steirischen Arbeiterpresse. Der „Arbeiterwille“ von den Anfängen bis zum 1. Weltkrieg*. In: HINTEREGGER, Robert a FLECK, Christian (eds.). *Auf dem Weg in die Freiheit. Anstöße zu einer steirischen Zeitgeschichte*. Graz: Leykam, 1984, s. 131.

4 OBERMAYER-MARNACH, Eva (ed.). *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*. Band 9, Rázus Martin – Savič Žarko. Graz: Hermann Böhlhaus Nachfolger, 1988, s. 86.

5 KLEINSCHUSTER, F. *Zur Geschichte*, s. 131.

6 Např. je zaznamenán případ, kdy dokonce veřejně vystupoval proti existenci monarchie, viz BENEŠ, J. *Workers and Nationalism*, s. 75.

Třetí periodikum pohybující se na zemské úrovni představuje polský *Naprzód*, vycházející až od roku 1892 v Krakově. Tyto noviny však plnily také, a především, roli hlavního tiskového orgánu polské sociální demokracie v Rakousku.⁷ To se ovšem promítlo na jejich osudu. V čele redakce stáli nejvýznamnější polští socialisté jako Jan Englisch nebo předseda strany Ignacy Daszyński, noviny také, jako celá polská strana, obtížně vyjasňovaly svůj vztah vůči soudruhům v Rakousku i ostatních polských záborech. S ohledem na návaznost na nejvyšší kruhy sociální demokracie Haliče a Slezska se noviny rovněž vyznačovaly relativní ideovou integritou a názorovou stabilitou. Také *Naprzód* vycházel zprvu jednou za čtrnáct dní v počátečním nákladu 900 exemplářů, od roku 1895 se pak jednalo o týdeník a deník od roku 1899 (od r. 1909 pak vycházel pouze šestkrát týdně). Náklad postupně na konci sledovaného období vystoupal až na 3 300 kusů.⁸

Pětici periodik uzavírají regionální noviny *Hlas lidu*, které vycházely od roku 1886 v Prostějově. Zpočátku se list profiloval jako radikálnější, u jeho kolébky stáli především levicově orientovaní místní socialisté. Jedním z prvních redaktorů se stal již mnohokrát zmiňovaný Josef Hybeš, který v prvním roce existence novin pomáhal jejich konsolidaci a nalezení správného směru. Na počátku sledovaného období, roku 1890, vedl redakci Richard Zahálka. Později se v redakci vystřídal celá řada socialistů, z nejvýznamnějších jmenujme alespoň Josefa Krapku či Rudolfa Bechyně. Na počátku sledovaného období vycházely noviny dvakrát do měsíce, od 1. ledna 1900 se z *Hlasu lidu* stal týdeník, od roku 1907 pak noviny vycházely dvakrát týdně. V roce 1897 dosahoval náklad novin přes 20 000 výtisků.⁹ Přes počáteční radikální profilaci zamířily noviny postupem času více doprava a v průběhu 90. let již patřily k relativně umírněným socialistickým periodikům.¹⁰

Nyní se podíváme na výsledky statistického šetření zabývajících se četností textů věnovaných Karlu Marxovi v rámci jednotlivých periodik ve sledovaných letech. Níže uvedená Tabulka 1 a z ní vycházející Graf 1 ukazují počet článků v jednotlivých letech sledovaného období, které vyšly v představených novinách (na grafu osa x znázorňuje čas, osa y počet článků, které v daném roce v novinách vyšly).

7 Původní plán rakouské sociální demokracie byl udělat z *Naprzód* haličské zemské periodikum, redakce však trvala na jeho polském charakteru. To se projevilo například na podtitulu novin, který se v roce 1899 změnil z „Organ Partii Socjalno-Demokratycznej“ na „Organ Polskiej Partii Socjalno-Demokratycznej“. Více viz DOMARAŃCZYK, Daria. *Powstanie i rozwój „Naprzodu” – organu prasowego PPSD* [online]. Histmag. Dostupné na: <https://histmag.org/Powstanie-i-rozwoj-Naprzodu-organu-prasowego-PPSD-4010> (staženo 12. 5. 2020).

8 JAKUBEK, Marius. *Prasa krakowska 1795–1918: Bibliografia*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN, 2004. ISBN 8387623776, s. 202.

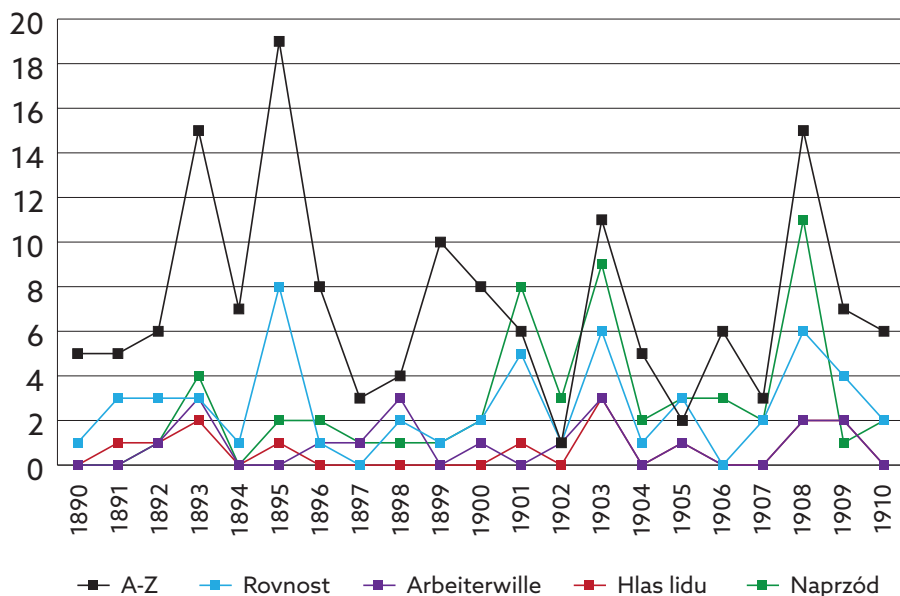
9 *Z minulosti Hlasu lidu*. *Hlas lidu*, č. 143, 14. 12. 1935, s. 7.

10 Jak se ukazuje např. na jeho kladném vztahu vůči levicovými kruhy odmítaném konzumním družstevnictví, srov. např. SOBOTKA, Jaromír. *Československá sociální demokracie na cestě ke konzumnímu družstevnictví*. *Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy* 2018/2, s. 162.

	A-Z	Rovnost	Arbeiterwille	Hlas lidu	Naprzód
1890	5	1	0	0	-
1891	5	3	0	1	-
1892	6	3	1	1	1
1893	15	3	3	2	4
1894	7	1	-	0	0
1895	19	8	-	1	2
1896	8	1	1	0	2
1897	3	0	1	0	1
1898	4	2	3	0	1
1899	10	1	0	0	1
1900	8	2	1	0	2
1901	6	5	0	1	8
1902	1	1	1	0	3
1903	11	6	3	3	9
1904	5	1	0	0	2
1905	2	3	1	1	3
1906	6	0	0	0	3
1907	3	2	0	0	2
1908	15	6	2	2	11
1909	7	4	2	2	1
1910	6	2	0	0	2

Tabulka 1: Počet článků 1890–1910

Představené grafy vývoje u jednotlivých periodik svědčí již samy o sobě o významu daných novin. Vysoko nad ostatními ční po naprostou většinu sledovaného období vídeňský list *Arbeiterzeitung*, který za dvě dekády přinesl čtenářům celkem 152 článků věnovaných Marxovi a jeho dílu, což představuje více než polovinu z celkového počtu 292 identifikovaných textů. Oproti tomu marginálnější periodika jako *Hlas lidu* či *Arbeiterwille* nepřinesla žádný Marxovi věnovaný článek někdy i několik let po sobě (např. *Hlas lidu* v letech 1896 až 1900, *Arbeiterwille* 1890–1891 a 1905–1906). I s ohledem na tento nepoměr je nasnadě, že jakékoliv další zobecňování sesbíraných dat bude do jisté míry zkreslující. Adlerovy noviny jednoduše naprosto dominovaly sociálně demokratickému mediálnímu prostoru a zároveň podchycovaly významná teoretická, stejně jako politicko-strategická

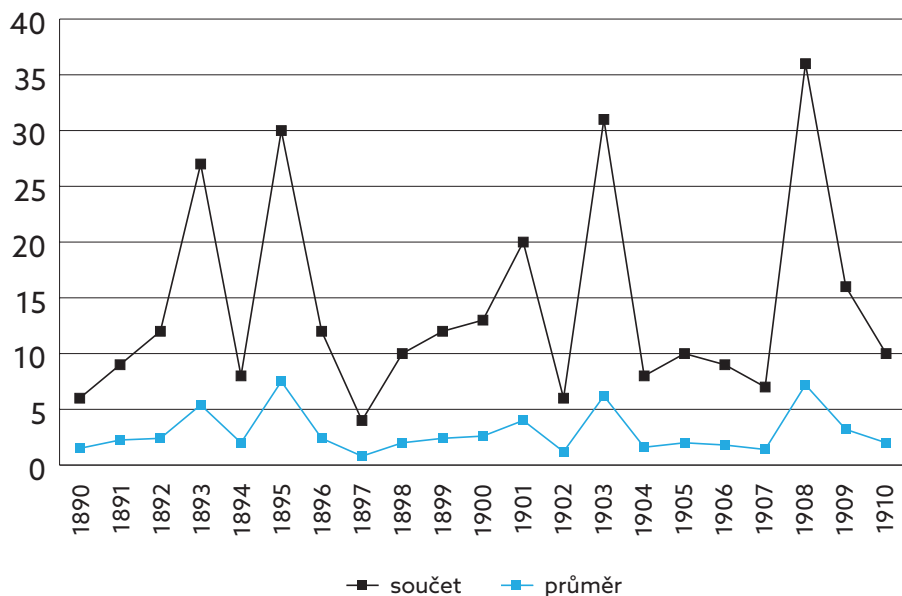
Graf 1: Počet článků 1890-1910

témata. Regionálně omezené listy se oproti tomu zaměřovaly spíše na informace lokálního charakteru. Klíčové pro další práci ovšem je, že křivky věnované jednotlivým periodikům vykazují zpravidla v klíčových bodech zřejmou paralelu. Ačkoliv to neplatí zcela bez výjimky, sdílejí křivky znázorňující počty článků jednotlivých novin ve sledovaném období společné vrcholy i společná dna. Křivky *Hlasu lidu* a *Arbeiterwille* se dokonce od roku 1903 zcela překrývají – pro takto nízké cifry však rozhodně nelze význam podobného jevu příliš přeceňovat. K výraznější odchylce dochází snad pouze v roce 1899 u novin *Arbeiterzeitung* (významný nárůst je v tomto roce dán především podrobným sledováním stranického sjezdu německé sociální demokracie, kde se problémy marxismu a revizionismu živě diskutovaly). Relativní shoda jednotlivých grafů v základních bodech umožňuje pracovat s údaji dále. Následující Tabulka 2 a z ní vycházející Graf 2 ukazují průměrný počet článků zveřejněných ve sledovaných periodících v daných letech a také absolutní součty článků.

	Součet	Průměr
1890	6	1,5
1891	9	2,25
1892	12	2,4
1893	27	5,4
1894	8	2
1895	30	7,5
1896	12	2,4
1897	4	0,8
1898	10	2
1899	12	2,4
1900	13	2,6
1901	20	4
1902	6	1,2
1903	31	6,2
1904	8	1,6
1905	10	2
1906	9	1,8
1907	7	1,4
1908	36	7,2
1909	16	3,2
1910	10	2

Tabulka 2: Průměrný počet článků

Z představeného grafu lze vyčíst hned několik důležitých skutečností. V první řadě jde o relativní pokles množství článků věnovaných Karlu Marxovi v námi sledovaném období. Zatímco se periodicita zkoumaných novin výrazně zvyšovala – pro příklad, zatímco v roce 1890 vyšlo celkem 52 čísel *Arbeiterzeitung*, v roce 1910 to již bylo 359, u *Rovnosti* šlo dokonce o 24 čísel v roce 1890 a 358 v roce 1910 – počet článků věnovaných Karlu Marxovi v zásadě stagnoval. Jedinou výjimkou je v tomto případě polský *Naprzód*, kde počet článků se vzrůstající periodicitou, hlavně po začátku 20. století, mírně vzrostl. V poměru k rostoucímu portfoliu témat, jimiž se sociálně demokratický tisk zabýval, tak na Marxe zbývalo relativně stále méně prostoru. To bylo dáno jednak změnou orientace strany na jiné problémy – především na aktivitu v zákonodárných institucích, ale došlo také

Graf 2: Průměrný počet článků

k rozšíření pantheonu socialisty uznávaných osobností, s nimiž se Marx musel dělit o své „místo na slunci“ – a jednak jakousi postupnou stabilizací prvků obsažených v Marxově mýtu. Jinými slovy, žádné zásadnější nové příběhy či interpretace Marxovy osobnosti a díla se neobjevovaly, či se objevovaly jen velmi zřídka (viz další podkapitola), a oněch několik již notoricky známých nemělo smysl opakovat donekonečna. Další možné vysvětlení představuje určitá dogmatizace tématu spojená s nízkými teoretickými znalostmi rakouských socialistů. Hloubat nad marxismem bylo nejen obtížné, ale také problematické, neboť by se tím dotyčný vystavoval riziku závažné kritiky či nařčení z revizionismu – lépe tedy čas od času přetisknout text s více méně recyklovaným obsahem, než se snažit téma nějakým způsobem výrazněji rozvíjet. Marxův mýtus tak představoval jakousi stálici socialistického tisku, která však byla čím dál více zatlačována do pozadí další agendy.

Dále vrcholy a dna představených grafů svědčí o zřejmém navázání mýtu na významné roky a výročí spojené s Marxovou osobností. Roky 1893 a 1903 jsou spojeny především s kulatým výročím filozofova úmrtí 14. března 1883. Tato jubilea se stala příležitostí pro všemožné připomínky Marxova významu skrze množství novinových článků, přednášek a besed, jejichž reflexi najdeme i v sociálně demokratickém tisku. Velmi podobná byla i situace roku 1908, kdy se vedle výročí 25 let od Marxovy smrti připomínalo také 60 let od sepsání *Manifestu komunistické strany*. Z těchto 3 let pochází celkem 94 z 292 identifikovaných článků věnovaných

Karlu Marxovi ve sledovaných letech.¹¹ Specifický byl v tomto ohledu rok 1895, který mimo jiného přinesl smrt Friedricha Engelse. Skon jednoho z nejvýznačnějších představitelů (ne-li nejvýznačnějšího) socialistického hnutí na světě vyvolal celou smršť nejrůznějších článků věnovaných tomuto velikanovi. Jelikož Engels, jak již bylo zmíněno výše, představoval v socialistických interpretacích hlavně „Marxova spolupracovníka, kolegu a přítele“, svezl se Marx na úmrtí svého přítele, když si značný prostor v člancích věnovaných Engelsovi ukradl pro sebe.¹²

Jakési mezistupně mezi vrcholy a dny grafu představují období začátku 90. let, hlavně roky 1891 a 1892 a doba okolo přelomu století, zhruba mezi lety 1899 a 1901. Jejich interpretace je již o něco obtížnější a problematičtější než celkem zřejmé vysvětlení vrcholů významnými Marxovými jubilei a smrtí Friedricha Engelse. U druhého roku 90. let snad šlo o jakýsi stoupající zájem o osobnost Marxe, který měl vyvrcholit v následujícím roce. Takto tomu alespoň bylo u brněnské *Rovnosti*, kde se články zabývající se Marxem rozprostřely rovnoměrně mezi roky 1891, 1892 a 1893. U ostatních novin pak došlo v těchto letech k postupnému nárůstu zájmu o Marxe, který kulminoval právě během 20. výročí jeho úmrtí. Jinak tomu bylo v druhém případě. Přelom století byl totiž poznamenán diskuzemi o dalším směřování rakouské sociální demokracie, které nakonec vyvrcholily v roce 1901 celostranickým sjezdem a přijetím Vídeňského programu. Marxovo jméno se tak v novinách objevovalo především díky přetiskování protokolů sjezdů (na nichž se Marxem či rozsáhlými citáty jeho díla pravidelně argumentovalo) a také díky debatám o aktuálnosti jeho učení. Opět stojí za zmínku, že tento jev je zvláště patrný u polského *Naprzód*, kde se roku 1901 objevilo hned osm článků věnovaných Marxovi či jeho učení.

Výrazné poklesy a dna grafu jsou pak spojeny s rokem 1894, obdobím let 1896 až 1898 a pak také 1904 až 1907. Jejich vysvětlení je částečně možné jednoduchým vyčerpáním tématu. Výrazný pokles obvykle následoval po jednom z vrcholů, a proto je možné jej zdůvodnit jednoduše tím, že vše podstatné již bylo řečeno v minulém roce. Zřejmě také není náhodou, že tato dna se kryjí s význačnými změnami volebních řádů – tedy prvními volbami ve čtvrté kurii v roce 1897 a prvními volbami dle všeobecného volebního práva roku 1907. Obě tyto události byly v sociálně demokratickém prostředí spojeny se značnými nadějemi a strana kvůli co možná nejlepšímu výsledku zmobilizovala do boje veškerý svůj agitační potenciál. To jednak vedlo k určitému zatlačení ostatních témat do pozadí, jednak k pochopitelnému upozadění mýtu „starého revolucionáře“ Marxe, který nebyl s obrazem parlamentní sociální demokracie zcela kompatibilní (vzpomeňme třetí

11 Kromě zmíněných periodik vyšlo v roce 1908 například také speciální číslo teoretického časopisu *Der Kampf*.

12 Např. článek ze 7. 8. 1895 věnovaný Engelsovi představuje také část Marxových osudů v exilu, jeho rodinnou situaci i díla sepsaná oběma přáteli. Viz *Friedrich Engels. Arbeiterzeitung VII, 1895, Nr. 214, s. 1.*

bod marxistického Hainfeldského programu, v němž socialisté deklarují, že si o hodnotě parlamentarismu nečiní žádné iluze). Snad by bylo také možné období útlumu mezi lety 1896 a 1898 přičíst již zmiňovanému vzestupu revizionismu a dočasnému ideovému odklonu od Marxova revolučního učení (to je nejspíše případ brněnské *Rovnosti*, kde v době vedení revizionisty Karla Žalobného Marx téměř mizí ze stránek novin). Zde se však již pohybujeme na půdě obtížně ověřitelných hypotéz.

Z výše nastíněného lze tedy učinit závěr o značné proměnlivosti, s níž Marxův mýtus v sociálně demokratickém prostředí v průběhu času rezonoval. Zatímco v letech spojených s důležitými jubilei přinášela socialistická periodika desítky článků a textů věnovaných svému idolu a jeho dílu, v letech bojů o volební právo ustoupil Marxův mýtus do pozadí a stal se fenoménem vpravdě marginálním. Tato situace vycházela také jednoznačně z poptávky sociálně demokratického milieu po vytváření vlastních periodicky opakovaných výročí a událostí spjatých s důležitými osobnostmi či momenty souvisejícími s hnutím. Marxova výročí plnila tuto roli více než dobře, a to hlavně v letech, kdy sociální demokraté nemuseli řešit témata jako volební boj. Naopak v letech, kdy sociálně demokratická strana usilovala o některé z dílčích cílů (např. právě o rozšíření volebního práva), docházelo ke snížení zájmu o osobu Karla Marxe, což se projevilo i ve stranických periodících. S postupným nárůstem rozličných témat, spojených také s parlamentní činností strany, pak na Marxe zbývalo relativně stále méně prostoru. Mýtus se tak postupem času stával jakousi stagnující stálicí, která prostě k sociálně demokratickému diskurzu tak nějak trvale patřila, ale postupně musela ustupovat duchu doby.

6.2 Obsahové proměny mýtu ve sledovaném období

Z obsahového hlediska prošel Marxův mýtus několika vývojovými fázemi, které se pojily především s postupným zpřístupňováním detailů filozofova života či díla. V rámci sledovaného období lze o první takovéto fázi hovořit do roku 1893. Ačkoliv jde o překročení předem definovaného časového rozsahu, je v tomto případě potřeba zahrnout do výkladu též období 80. let. Marx byl v této době v sociálně demokratickém prostředí ctěn a uznáván jakožto dávný zakladatel a pomyslný otec hnutí a zároveň již existovala přímá spojnice mezi ním a pojmáním socialismu jakožto vědy. Marxova busta se již také stala běžnou součástí sociálně demokratických schůzí a sjezdů. Hainfeldský program, který v této době vzniknul, byl silně ovlivněn Marxovým návrhem programu pro francouzskou sociální demokracii a někteří badatelé jej označují za nejmarxističtější program v rámci sociálně demokratických stran vůbec.¹³ Šlo také o období spojené s pokusy o větší rozší-

13 STEENSON, G. *After Marx*, s. 174.

ření marxistického učení, vyšla Kautského práce *Karl Marx' ökonomische Lehren* a také jeho kniha věnovaná Friedrichu Engelsovi, *Rovnost* vydala Krkoškovy české překlady *Kapitálu* a českým čtenářům se do rukou dostal také první překlad *Komunistického manifestu*. Kanonické texty, o něž by se systematické budování mýtu opíralo, však teprve vznikaly, této době dominovaly spíše nahodilé citáty z Marxova díla a stručná představení jeho významu, která však většinou nepřekračovala rozměr krátkých frázovitých sloupků.

Významný zlom představoval již mnohokrát zmiňovaný rok 1893 spojený s desátým výročím Marxova úmrtí. V tomto roce vznikla celá řada význačných textů – jednalo se především o přednášky Karla Leuthnera a Victora Adlera, v polském prostředí představil první životopisný nárys Emil Haecker. Důležité články k tématu však přinesla většina socialistických periodik – včetně těch věnovaných ženám – které systematicky vysvětlovaly Marxův význam pro vědecké odhalení společenských zákonitostí a také jeho zásluhy na vzniku a vývoji sociálně demokratického hnutí. Jistě důležitý význam měly také marxovské slavnosti, odehrávající se ve velkých městech v Rakousku, Čechách, na Moravě i na území Haliče, které nezanedbatelně přispěly k rozšíření povědomí o Marxově důležitosti mezi řadové členstvo. Lze bez nadsázky říci, že rokem 1893 se rakouská sociální demokracie zcela oficiálně přihlásila k Marxovi jakožto svému symbolu a spojila tak své jméno s tím jeho, a to až do konce námi sledovaného období. Marxovskou slavností slavenou ve Vídni, Praze i Krakově pak také vznikl důležitý precedent pro následující léta. Rokem 1893 bylo explicitně vysloveno to, co se do té doby pohybovalo v intencích tušeného. Mýtus také získal klíčové obrysy. Především obrazy Marxe vědce a jeho velkého díla, které postavilo socialismus na solidní základy, a také obraz otce hnutí, který je s ním dodnes nerozlučně spjat, se staly sociálně demokratickým kánonem. Na této interpretaci nic nezměnil ani relativní pokles zájmu o tuto osobnost v následujících letech.

Nepochybně velký význam pro vývoj mýtu mělo vydání opět již zmíněné pamětní práce Wilhelma Liebknechta z roku 1896, která přidávala Marxovu mýtu velmi důležitý lidský rozměr. Tyto texty se záhy začaly objevovat ve většině socialistických periodik všech jazyků, později se stalo běžnou praxí přidávat úryvky z Liebknechtových vzpomínek za články osvětlující Marxův vědecký a zakladatelský význam.¹⁴ Jako by redaktoři chtěli čtenářům zdůraznit, že tento neustále připomínaný velikán byl také člověk jako oni. Do té doby poněkud plochý obraz badatele a revolucionáře tak dokreslily obrazy muže čelícího existenčním problémům, které dělnictvo tak dobře znalo. Marx a jeho rodina se tak stali součástí mučednického étosu sociální demokracie a filozof sám se zařadil po bok ostatních socialistických průkopníků trpících pro své protisystémové názory. Obrazy Marxe

14 Např. *Rovnost* XIX, 1903, č. 32 s. 2 a 4. nebo *Ženský list* XVII, 1908, č. 12, s. 1 a 6.

hrajícího si s dětmi nebo obdarovávajícího žebráky pak k bilanci socialistického myslitele a filozofa přidaly další kladné body v oblasti lidské.

Diskuze o revizionismu a aktuálnosti marxistických premis probíhala v Rakousku na přelomu 19. a 20. století v rámci série stranických sjezdů (např. Štýrském Hradci, Brně či Českých Budějovicích) a vyvrcholila jednáními celorakouského sjezdu ve Vídni roku 1901, kdy měl vzniknout nový program strany. I přesto, že se v tomto období některé z Marxových premis (především teorie zbídačování) otráslly v základech, hlavní pilíře mýtu, jeho význam i podoby si však svoji pozici udržely a v zájmu jednoty strany byly dokonce posíleny. Je také možné přijmout interpretaci Jana Galandauera, podle něž je zmíněné období charakteristické hlavně zklamáním z parlamentního působení strany, které nenaplnilo naděje do něj vkládané.¹⁵ Ve volbách roku 1901 navíc sociální demokracie ještě ztratila, což mohlo o to více prohloubit skepsi vůči parlamentarismu a vést k jakémusi „návratu ke kořenům“ a s ním i zvýšenému zájmu o Marxe a jeho dílo. To se projevilo během roku 1903, kdy proběhly dlouho dopředu připravované marxovské slavnosti, jichž se zúčastnilo nejvyšší vedení strany. Po deseti letech od prvních oslav tak strana demonstrativně potvrdila svou jednotu, s níž se znovu veřejně přihlásila ke svému dávnému zakladateli. Tento akt poté ještě jednou zopakovala roku 1908, kdy jako by bylo třeba dát najevo, že ani vstup sociálních demokratů na pole parlamentního boje nic nezměnil na revolučnosti strany.

Za poznámku jistě stojí také role Karla Marxe v diskuzích o rozdělení české sociální demokracie na tzv. autonomisty a centralisty v roce 1910. Ačkoliv filozof v rámci těchto stranických debat rozhodně nepředstavoval ústřední motiv, jeho jméno se v nich pravidelně objevovalo. Tak proti rozdělení strany pochopitelně mluvil Marxovo heslo „Proletáři všech zemí, spojte se“, které se také objevovalo v rámci argumentů proti opuštění rakouské internacionály.¹⁶ Oproti tomu autonomisté často poukazovali na dezinterpretaci tohoto výroku a z jeho zraedy obviňovali naopak vídeňské vedení strany, které se snaží uzurpovat moc do svých rukou. „*Nechceme rozuměti, že Marx svým heslem „Proletáři všech zemí, spojte se“ myslel, že to musí být v centralistické Vídni,*“ hřměl na stranické schůzi v Plzni sociálně demokratický poslanec Karel Vaněk.¹⁷ Marx se tak v rámci tohoto sporu opět stal jak prostředkem, tak cílem, který se obě strany snažily smířit se svými postoji.

15 GALANDAUER, J. *Od Hainfeldu*, s. 66.

16 Např. na konferenci slévárenského dělnictva v lednu 1910 takto argumentoval jeden z řečníků. *Zemská konference slévárenského dělnictva*. Rovnost XXVI, 1910, č. 10, s. 2.

17 *Máme být dále pod kuratelou?* Nová doba XV, 1910, č. 38, s. 2. Pimochodem tuto interpretaci později převzala také československá historiografie 50. let – čeští socialisté se jakožto pravověrní marxisté odmítali nadále podřízovat vídeňským oportunistům. Viz GÓRNY, Maciej. *Mezi Marxem a Palackým: Historiografie v komunistickém Československu*. Praha: Volvox Globator, 2018. ISBN 978-80-7511-439-6, s. 238.

Podívejme se nyní na několik textů ukazujících, zda a případně jakými proměnami prošel mýtus ve sledovaném období. Jako první příklad mohou posloužit dva články Marxova polského životopisce Emila Haeckera. První, který vyšel v krakovských novinách *Naprzód* u příležitosti prvního Marxova výročí roku 1893, je relativně stručný.¹⁸ Haecker v něm jen velmi zhruba představuje filozofův život od studií v Bonnu, inspirace Hegelem přes léta v exilu a přátelství s významnými osobnostmi doby, jako byl Heinrich Heine či Michail Bakunin, až po smrt daleko od domova, ve Velké Británii. Zmiňuje také jeho aktivitu v rámci První internacionály a stručně představuje jeho nejdůležitější díla. V článku přináší Haecker již známé interpretace. Marx podle něj ukázal dělnictvu správnou cestu, vyléčil jej z důvěry vůči buržoazii a předpověděl její brzký konec. Je autorem nespočtu vynikajících prací, především *Manifestu komunistické strany*, který obsahuje „celou teorii a kompletní program“ vědeckého socialismu, a samozřejmě *Kapitálu*, „nejjoslnivějšího díla lidské mysli“, které již bylo přeloženo do všech evropských jazyků a představuje klíčový dokument socialistického hnutí. Karl Marx sice zemřel, jeho dílo však dodnes dělnické třídy ukazuje cestu, a ta za to svému géniovi projevuje náležitou úctu a lásku. Druhý text, který vyšel v *Naprzód* roku 1908, tedy u pětadvacátého výročí Marxovy smrti, je v podstatě úryvkem již zmiňované Haeckerovy knihy a je tedy výrazně delší, tématu jsou tentokrát věnovány hned tři strany.¹⁹ Tomu odpovídá také charakter článku, který Marxovu činnost zachycuje výrazně podrobněji, odtajňuje také momenty z jeho soukromého života, představuje Marxův vztah k jeho ženě Jenny a především dovysvětluje čtenářům vedlejší kontext – mimo jiné například principy hegelovské filozofie. Podíváme-li se však na interpretační rovinu, zjistíme, že je takřka totožná s o patnáct let starším textem: Marx je tím, kdo překonal slepotu dělnictva i hloupé pokusy utopických socialistů a ukázal proletariátu skutečnou cestu. Jeho díla jsou stěžejními pilíři současného vědeckého socialismu a i dvacet pět let po jeho smrti ukazují dělníkům cestu. Proto je také Marx mezi dělnictvem dodnes vysoce ctěn a milován. Opomenuta nejsou ani dvě stěžejní díla – *Manifest komunistické strany* a *Kapitál*. Novinku tak představuje pouze již zmiňovaná lidská rovina Marxova života. Opakovaně se mluví o obtížích života v exilu, hmotné nouzi a bídě, v níž byla filozofova rodina nucena žít. Autor tentokrát zmiňuje také Marxovy charakterové vlastnosti: jeho genialitu, laskavost, soucitnost a opravdovost.

Jako druhý příklad uvedme dva projevy Victora Adlera vyřčené v souvislosti s marxovskými slavnostmi konanými ve Vídni v letech 1893²⁰ a 1903²¹, později

18 Viz HAECKER, Emil (podepsán iniciálami S. H.). *W dziesięcioletnią rocznicę śmierci Karola Marksa*. *Naprzód* II, 1893, Nr. 6, s. 2.

19 Viz HAECKER, Emil. *Karol Marx. (W 25. rocznicę jego śmierci)*. *Naprzód* XVII, 1908, Nr. 74, s. 1.

20 ADLER, V. *Marx als Vorkämpfer*. *Arbeiterzeitung* 1893, Nr. 11, s. 4.

21 *Die Marx-Feier*. *Arbeiterzeitung* XV, 1903, Nr. 75, s. 2.

otištěné v *Arbeiterzeitung*. Předseda strany se na rozdíl od Haeckera Marxovým životem v podstatě nezabýval, ale zaměřil se téměř výhradně na interpretaci. V obou projevech spojil akci s připomínkou revolučního roku 1848, který označil za první významné vystoupení dělnictva. V tomto roce se proletariát zapojil do revolučních událostí po boku buržoazie, byl však podveden, neboť nechápal třídní podstatu událostí. Svými oběťmi tak svobodu vybojoval pouze kapitalismům, přičemž sám zůstal ujařmen. Byl to právě Marx, kdo si tuto skutečnost již tehdy dobře uvědomoval a kdo dělnictvu vysvětlil pravou, třídní, podstatu dějin a zároveň tak ukázal cestu, po které se musí vydat. Dnes již dělníci za buržoazii netahají kaštany z ohně, ale organizují se a bojují za své zájmy. To Marx zničil buržoazní klam a otevřel dělnictvu oči. Až posud je obsah obou Adlerových projevů obsahově velmi podobný. Opět ale platí, že řeč z roku 1903 je výrazně delší a podrobnější, řečník zde mimo jiné cituje z Marxových textů a také přidává nové prvky. Především zdůrazňuje Marxovo politické působení, dokazuje jeho toleranci k odlišným názorovým proudům a brání jej proti kritice za podíl na masakrech způsobených Pařížskou komunou. Především pak na závěr svého projevu účtuje s otázkou současné revolučnosti či reformnosti strany a dochází k šalamounskému závěru, že strana usiluje o reformu i revoluci, či reformu na revolučních základech. Lze tedy říci, že oba Adlerovy projevy, které od sebe dělí deset let, stojí na stejné základní interpretační bázi, která se nemění – Marx otevřel dělnictvu oči, odhalil kapitalistický podvod a ukázal směr, kterým se vydat. S ohledem na potřeby doby však přibýly nové prvky (vycházející mimo jiné z toho, že povědomí o činnosti a životě Marxe stoupalo) reagující na aktuální potřeby strany – obhájení postupu vedení a vypořádání se s kritikou zvenčí. Adler však v tomto slavnostním roce přinesl ještě další teze, z nichž alespoň jedna stojí za povšimnutí. V textu *Was uns Karl Marx ist*²² zopakoval předseda strany opět známé floskule o vědci odhalujícím dějinnou zákonitost a dávajícím dělnictvu jistotu konečného vítězství. Zdůraznil však, že Marx byl dítětem své doby a sám se nikdy neoznačoval za proroka či neomylného věštele a osobně vystupoval proti dogmatizaci svého díla. Dále upozornil na to, že i sám Engels poukázal na užitečnost práce na zákoně platformě namísto revolučního hnutí a zdůraznil, že politická síla i úspěchy sociální demokracie stále rostou. Adler tak opět využívá příležitosti k posvěcení strategie strany a účtování s revoluční levicí, kterou nepřímou obviňuje z nepochopení a dezinterpretace Marxe.

Srovnejme dále ještě dva texty věnované Karlu Marxovi socialistickou *Rovností* v letech 1895 a 1908,²³ které představují typické zástupce krátkých článků, věnovaných filozofovi s železnou pravidelností v sociálně demokratickém tisku. Oba spojuje neoriginalita názvu – *Karel Marx* a *Marx*, neznámý autor, relativně nízký

22 ADLER, Victor. *Was uns Karl Marx ist*. In: Victor Adlers Aufsätze, s. 143.

23 *Karel Marx*. *Rovnost* XI, 1895, č. 11, s. 1. a *Marx*. *Rovnost* XXIV, 1908, č. 56, s. 1.

rozsah (oběma je vyhrazena necelá stránka), nevalný sloh (např. velmi často se opakující slova) a nízká informační i interpretační hodnota. První z nich na úvod vysvětluje Marxův význam: „*Marx povznesl socialismus ze sportu a citlivůskářství, z falešné humanity na nepopíratelnou a dosud nevyvrácenou vědu.*“ Zdůrazňuje také, že právě díky vědeckosti svého díla, dokázal Marx „*jasně pohlížet do budoucna*“. Dále jej srovnává s významnými revolucionáři 19. století, Garibaldim a Košutem, s tím, že zatímco oba zmínění nepochybně sehráli v dějinách významnou roli, avšak jejich dílo je již překonáno, Marx je nesmrtelný. „*Nepopíratelné byly zásluhy Ludvíka Košuta, ale ještě za něho feudální i peněžní šlechta slavily triumfy... Klidný učenec Marx stojí daleko výše. On vidí vlastní příčinu úpadku národnostního v odvislosti členů národů a ukazuje, že jen změněním stávající formy výrobní, hospodářského života vůbec, lze docílit, aby lidé jako jednotlivci i jako národové nemohli býti potlačováni.*“ Proto je také Marx v současnosti nejvíce nenáviděným učencem na celém světě. Druhý z článků zdůrazňuje nadčasovost Marxova díla již v úvodu, dále vysvětluje, v čem spočívá jeho význam – vysvětlil dělníkům přítomnost, ukázal jim budoucnost a především je naučil bojovat. Také tento článek zdůrazňuje, že Marx je pro své názory měšťáky nenáviděn a potírán: „*Možno klidně tvrdit, že Marx jest pouze proto odmítán, poněvadž byl socialistou, poněvadž viděl do budoucnosti.*“ Dále text zdůrazňuje potřebu dělníků se organizovat a vyzývá k hojně účasti na „rudé neděli“ – oslavě spojené s připomínkou revoluce roku 1848 a také s výročí smrti Karla Marxe.

Na závěr se podívejme ještě na dva texty z roku 1908, které vyšly v teoretických časopisech *Der Kampf* a *Akademie*. Jejich autoři jsou Karl Renner a Bohumír Šmeral, příslušníci mladé generace socialistů, jejichž nejslavnější chvíle měly přijít až po první světové válce. Oba autoři byli také považováni za významné stranické teoretiky a jejich texty tak směřovaly spíše ke vzdělanější části sociálně demokratických čtenářů nežli k řadovému členstvu.

V práci již několikrát citovaný text Karla Rennera *Karl Marx und die Arbeiter*²⁴ květnatě popisuje proces proletarizace, jímž prošli někdejší sedláci až k dnešním dělníkům, zabývá se problémem odcizení se vlastní práci a zotročením člověka kapitálem. Pro nás je zde klíčová role Karla Marxe, který dělníkům naivně snícím o lepších časech přináší přesnou analýzu příčin současného stavu. Zde již přicházíme k tradiční interpretaci: „*Ani jediný z celé legie ekonomických vědců nepochopil a nevyličil tuto emoční loupež na proletářích, toto úplné zničení jakéhokoliv životního obsahu proletářů, jako Karl Marx, velký psycholog.*“²⁵ Na otázku, čím je Marx dělníkům, tak Renner odpovídá – je tím, kdo jim vysvětlil svět, popsal a vysvětlil jejich utrpení a ukázal cestu. Dělníci se k němu hlásí právě proto, že on jim porozuměl. V textu se objevuje také již zmíněná věta o dělníkovi, který díky svému pochopení

24 RENNER, K. *Karl Marx*, *Der Kampf* 1, 1907–1908, 6. Heft, s. 241.

25 Tamtéž, s. 243.

Marxe dokáže dobýt svět. Přes Rennerův košatý sloh a nepochybný rozhled je tak z článku patrné v podstatě stoprocentní převzetí starších mustrů – Marx vědecky vysvětluje, Marx ukazující cestu a Marx jako součást dělnické identity.

Bohumír Šmeral se ve svém článku *Marxův dějinný materialismus*²⁶ snaží o detailnější rozbor Marxova filozofického výkladu světa. Vysvětluje rozdíly mezi jeho dialektikou a jejím pojetím u Hegela a Feuerbacha a dokazuje, že marxistický materialismus představuje především metodu poznání. Z našeho pohledu jsou však důležité jiné části jeho textu: zaprvé Šmeral hájí Marxe proti jeho kritikům z řad „měšťáckých“ vědců, kteří jej sice kritizují nebo se k němu alespoň nehlásí, ve skutečnosti však soustavně vykrádají jeho myšlenky. Tato interpretace jednoznačně koresponduje s již popsány mi obrazy Marxe jakožto génia, zneuznaného pro jeho socialistickou orientaci. A za druhé, Šmeral sice připouští, že část někdejších Marxových myšlenek může již být v současnosti vnímána jako překonaná, avšak právě metoda dějinného materialismu zůstává základním stavebním kamenem „vědeckého socialismu“ – tj. současného ideologického základu sociální demokracie.

Uvedené příklady měly za cíl demonstrovat vývoj, jímž mýtus v průběhu let prošel – první dva zmínění, Adler a Haecker, měli možnost zažít již první marxovské oslavy v roce 1893 a oba k nim také přispěli svým textem či projevem. Oba se pak také zúčastnili následujících výročí ať již v roce 1903, či 1908, a opět k nim obsahově přispěli. Srovnáme-li jejich interpretace Karla Marxe z počátku 90. let a poté o dekádu – případně o patnáct let – později, zjistíme, že jejich jádro se fakticky nezměnilo. Výklad se rozrostl o nová fakta a informace věnované Marxovu dílu či životu, Adler jej také dokázal napasovat na aktuální problémy strany. K žádným změnám v pojetí Marxova významu však prakticky nedošlo. Mýtus se nezměnil, pouze se rozrostl. Ještě pozoruhodněji působí tato skutečnost u druhých dvou příkladů, tedy u Karla Rennera a Bohumíra Šmerala. Oba autoři patřili k mladé generaci socialistů, která tu předešlou mnohdy vysoce převyšovala svými teoretickými znalostmi, oba to později také dotáhli na předsedy strany. Zatímco Bohumír Šmeral představoval klíčového teoretika československé strany, Karl Renner patřil k zakladatelům myšlenkového směru zvaného austromarxismus. Oba autoři dokázali také pojednat o klíčových ekonomických či filozofických tématech výrazně hlouběji než většina jejich stranických soudruhů. Přesto v klíčových bodech převzali starší podoby Marxova mýtu a jejich interpretace zůstala stejná. Uvedené příklady pomohly demonstrovat rigiditu a dogmaticčnost mýtu v průběhu sledovaného období, ačkoliv se mýtus v čase rozrůstal a rozšiřoval o nové prvky, jeho jádro zůstalo až do první světové války neměnné.

26 ŠMERAL, Bohumír. *Marxův dějinný materialismus*. Akademie XII, 1908, č. 3, s. 241.